

ÉNEKELT VERSEK

IDŐTLEN HAGYOMÁNY

Sebő Ferencsel vers, ének és zene kölcsönhatásairól Thullner Zsuzsa beszélget

– Különbséget tesz megzenésített vers és énekelt vers között. Miben rejlik ez a különbség?

– A megzenésített vers számomra komolyzenei kategória, a vers ürügyén önálló zenei kompozíció születik. A szöveg alárendelt szerepet játszik, mint a porszem, amely körül a kagylóban a gyöngy képződik. Ennél a műfajnál a zene számít, a szöveget nem is feltétlenül kell érteni, általában harmadrendű költők műveire írtak zenét.

A másik műfaj évszázadokon átörökölt hagyományos neve *énekelt vers*, amely régi zenei kategória, a romantika előtti korszakra vonatkozik. A romantika már nem tűrte meg, hogy a szomorú szöveghez ne szomorú dallam társuljon. A műfajt a népzene őrizte meg, amely szerkezetét, működését, egész funkcióját tekintve énekelt vers. Különböző szövegek különböző dallamokon tudnak megszólalni, csak a szótagszámegezés számít, a dallamok semmit nem fejeznek ki a vers tartalmából. Ha egy moldvai csángó öregasszony elénekel egy balladát, és egy óra múlva megkérem, hogy énekelje el újra, észre sem veszi, hogy más dallamra éneklő. Az énekelt vers lényegéhez tartozik a cserélhető dallam. Esztétikailag ennek nagyon sok következménye van: a dallamnak olyannak kell lennie, hogy valóban cserélhető legyen, meg kell felelnie bizonyos szabályszerűségeknek.

– Mivel foglalkozott először, hogyan kezdte pályafutását?

– József Attila-verseket énekeltem először, ösztönösen választottam ki azokat a műveket, amelyek akár énekszövegek is lehetnének. A népdalszerű versek közül később többről kiderült, hogy a költő va-

lóban népdalokra írta a szövegüket. A vers mint énekelhető műfaj akkor is létezik, ha a költő éppen nem gondolt erre, egy ritmus dallam nélkül is élhetett a fülében. Ha azonban énekelni akarjuk a szöveget, figyelniünk kell arra, megfelel-e bizonyos kritériumoknak: a mondat általában nem mehet át az egyik sorból a másikba, a gondolatoknak lezártnak, a mondatoknak rövidnek lenniük, a hangsúlyoknak oda kell esniük, ahol a zene megkívánja, különben érthetlenné válik a szöveg.

– *Hogyan lesz a versből zene?*

– Először ösztönösen választottam ki az énekelhető verseket, aztán elkezdtem tanulni, meg akartam ismerni a formákat. Amikor belemélyedtem a népzenebe, láttam, milyen erősen élnek benne a formai hagyományok. Az irodalomtörténet csak a szövegeket vizsgálja, zenei szempontból nem foglalkozik a versekkel. A népzene kutatásában is csak mostanában állt össze olyan mennyiségű adat, amelyből a nagy számok törvénye alapján már valódi összefüggéseket lehet körvonalazni, időszerűvé vált tehát ezek elmélyült tanulmányozása. A szótagszám zenei szempontból nem fontos, az irodalomtörténészek állítják fel szótagszám alapján a kategóriákat. Egy verssort lehet egy népdal hosszabb szótagszámú soraira énekelni, ha az alatta futó ritmus zeneileg ugyanaz, az a fontos, hogy a szöveg kitölt-e egy bizonyos hosszúságú ritmusszakaszt.

– *Minden vers mögött más hagyomány, kulturális háttér húzódik meg, Bizonyára nagy tudás kell ahhoz, hogy ez a háttér életre keljen. Szavaiból ugyanakkor az is érezhető, milyen nagy ösztönösséggel hagyatkozik a vers szövegére.*

– Így van, hiszen ha anélkül beszélünk valamiről, hogy művelnénk, elveszünk a részletekben. Kodály minden külföldi konferenciára magával vitte Martin Györgyöt, nagyon büszke volt rá, mert miután tánckutatóként elmondta előadását a legényesről, kinézett a szemüvege mögül, letette a papírt és eljárta a legényest. A nyugati közönséget teljesen elkápráztatta ezzel, hiszen nem volt jellemző, hogy valaki művelői is azt, amiről beszél. Természetesen a tudásra is szükség van, én sem értem be ösztönösséggel – felnőttkoromban ötéves naplali tagozaton elvégeztem a zenetudományi szakot a Zeneakadémián. Nagyon sok fontos ismeretet kaptam a középkori zenei divatirányzatokról, amelyeknek a lecsapódását a népzeneben még ma is megtapasztalhatjuk. Olyan motívumok, sablonok rögzülnek ezekben a szájhagyomány útján terjedő anyagokban, amelyekről más forrást

nem is találunk. A népzene viszont élő forrás. Ha megnézünk egy táncost, meghallgatunk egy énekest, előadásmódjának, hangszínének érzékelésével olyan ismeretet kapunk, amelyet a lejegyzések nem tudnak megadni. Nem szeretem, ha a zenei hagyomány historikus rekonstrukciójából valami lagymatag dolog jön ki, mert ősünk bizony szívből tudtak énekelni, táncolni.

– *Az énekmondó hagyomány folytatódik az énekelt versekben. Hol találjuk ennek a nyomaint a magyar múltban? Vagy megszakadt ez a folytonosság?*

– A magyar hagyományból a hősi ének már Mátyás király után kiment a divatból, amikor újabb kori nyugati hatásra megjelentek a balladák. Bonfini még feljegyezte, hogy Mátyás idejében a lakomákon lantosok zengtek, akiknek – meglepő módon – a király értette a dalukat. Nem sok király volt Európában, aki értette a nép nyelvét. A régiből mindig csak az marad meg, amit nem lehet mással pótolni. A siratás például nem ment ki a divatból, a magyar népzene legrégebbi rétege, az ún. pszalmódizáló és a diatonikus sirató-stílus a siratásból alakult ki. Ha megszűnik a funkció, a régi dolgok akkor tudnak fennmaradni, ha új igényhez képesek kapcsolódni. A népdalokban általában legalább három korszak hagyománya fedezhető fel, az új divatirányzatok új ritmust adhattak a régi dallamoknak. Egy honfoglalás korabeli dal felveheti a 16. századi ugróstánc ritmusát, aztán megtörténhetett, hogy Petőfi vagy Csokonai versének a szövegére énekeltek. Élt benne a múlt, de kortárs zeneként is működött. Furcsa lenne a múzeumok világába száműzni a régi dalokat: ha énekeljük, ha örömet okoz, ha szívesen hallgatják az emberek, nevezhetjük kortárs zenének. Ilyen értelemben a hagyomány időtlen. A régi dolgokat nem a kegyelet őrzi meg, hanem az aktualitás: ezért szeretem nagyon a modern próbálkozásokat, legyen szó világzenéről vagy rockzenéről.

Ha egy vers a saját problémáimról beszél, megtanulom. Ha a nagypapa esernyőjének a szövetét még meg lehet javítani, és gyönyörködhetünk benne, akkor a tárgy tovább élhet a családban, hiszen asszociációk kötődnek hozzá, nagyon sok lelki, emberi melegség költözhet általa az életünkbe. Így van ez a művészettel is. Horatius *Lydiához* című versét Radnóti fordításában éneklek: amikor ahhoz a sorhoz érek, hogy „Nem tudok én nélküled élni se, halni se immár”, és észreveszem, hogy a *Hetedik ecloga* is így végződik, nagyszerű érzés tölt el. Kétezer év távlatából kezdet fog egymással két költő, számunkra pedig kitágul az élet horizontja, ismerősként csengenek Ho-

ratius kétezer éves sorai. Rövid életünket, a kevés élményt, amelyet magunkba tudunk gyűjteni, a hagyomány meghosszabbítja. A versek reflektálnak egymásra, továbbviszik a szálakat, és a hallgatót is bekapcsolják ebbe az áramlásba.

Az énekelt verset, a népdalt használói nem tekintették produkciónak, a kommunikáció része volt, az ének, a tánc és a beszéd tökéletes egységben élt. A társalkodásnak sokféle eszköze van, egyes dolgokat el lehet mondani szavakkal, de vannak olyan dolgok is, amelyeket csak dallal lehet igazán kifejezni. Az ének olyan magaslatba emeli az ember mondanivalóját, ahol már a legbelsőbb dolgok is felszínre kerülnek utalások, sablonok formájában, amelyeket mindenki ismer. Így módon az ember nem tárulkozik ki, a sablonok sorrendjével mégis közli a környezetével lelkiállapotát. Muzsikában tudja kifejezni a feszültséget, artikulálni tudja az érzelmeit anélkül, hogy megalázkodna.

– *Klasszikus költők verseivel is megtörtént, hogy több énekelt variációban éltek?*

– Rengeteg Petőfi-verset a mai napig lehetne gyűjteni, Csokonai *Estve jött a parancsolatának* számtalan verziója létezik. Csorba János bácsi, széki adatközlőm gátlástalanul énekelt nekem Arany János-balladákat – édesanyjától, gyerekkorában tanulta, aki az iskolában tanult verseket, mire hazaért, már nótára is fogta, a 16. századi gyakorlat szerint. Nem véletlenül állítom, hogy a népdal és az énekelt vers ugyanaz a műfaj, hiszen az emberek ugyanolyan módon használták. Arany balladáit Csorba János édesanyja szépen „rendbe tette”, kihagyta belőlük a műköltői fogásokat, a kicsit komplikált, áttételesebb dolgokat, és remek népballadákat formált belőlük: az események rendben követték egymást, leíró rész nélkül. Nagyon érdekes lenne megvizsgálni a szövegeknek ezt az átalakulását.

Az a stílus, amelyre Balassi írta a dalait, ott csobog ma is a népzeneinkben. Ránéztem az egyik verse, és beugrott egy bukovinai székely dallam, amelynek ritmusa automatikusan viszi magával a sorokat, egy másikról pedig egy moldvai ugrós jutott eszembe. Gyönyörűen helyükön vannak a hangsúlyok, röppül a szöveg. Nyáron sokfelé játszottuk, tárogatóval, tekerővel, nagydobbal is, nagyon élvezte a közönség: a népzeneire jellemző kemény hangzás, sodró lendület magával ragadó erejű. Az erdélyi férfitáncok, legényesek, pontozók a Balassi-strófa ritmusának élő változatai. Kérdés, ha egy verset úgy írtak meg az adott korban, hogy énekelni kellett, akkor éltető közegétől, a daltól elszakítva nem lesz-e kevesebb?

Idén jelent meg Nagy László-kiadásunk, CD-betétes könyv formában, a költő rajzaival, amelyek egy részét nekem készítette. Benne vannak azok a kottáim is, amelyek alá ő írta a szöveget. Ebben a *Hangzó Helikon* sorozatban szeretnénk kiadni József Attila verseit, dalait is.

– *A gyermekek nagyon fogékonyak az énekre. Hogyan lehet őket megtanítani énekelni?*

– A táncház-mozgalomban felnövekedett emberek már tudják, mire kell megtanítani a gyermekeiket, szépen terjed ez a műveltség, előbb-utóbb eléri az iskolát is. Nem lehet persze rendeletben kiadni, hogy ezentúl az iskolákban tanítsanak népzenet, hiszen ha nem jól tanítják, többet árt, mint használ. Fel kell nőniük azoknak az embereknek, akik teljes hittel és tudással tudják közvetíteni a hagyományos műveltséget, kedvet teremtenek a gyerekekben az énekléshez. Nem könnyű dolog, hiszen az ember semmit nem szeret önmagától megtenni, csak a kivételes emberek tanulnak szenvedélyesen, a többiek szeretnek kényelmesen élni. Minden oktatás egy kicsit erőszak, csak akkor működik jól, ha sikerül felébresztenie a gyerekekben a játékosztont. A 20. század egyik legőrületesebb találmánya gyerekkultúra, mintha a gyerekeknek valami más kultúrára lenne szüksége, mint a felnőttek. A hagyományos világban nem voltak gyerekdalok, a gyerekek a felnőttek dalait énekeltek, a nagylányok körtáncait, játékaikat játszották, amelyek pedig régi középkori táncok maradványai. Weöres Sándor is azt vallotta, hogy nem kell külön gyerekverset írni, hiszen a gyerekek nem hülyék, csak kicsik. A hagyományos közösségben felnőtt gyerek észrevétlenül tanult meg mindent, ami a közösséget éllette. Korunk nagy problémája, hogy elkülönül a felnőttek és a gyerekek világa, a nevelés nem megy ösztönösen, a szülők az iskolától várják, hogy nevelje a gyereket. Eppen ezért nagyon jól át kell gondolni, hogy mit tanítunk az iskolában. Az énekelt vers és a népdal a kultúránk részei, szegényebbek maradunk, ha nem emeljük be a jelenünkbe. A színpadról kiegészítő anyagot kínálok az embereknek, akik ha meghallgatnak egy verset, amely szárnyra kel és eljut hozzánk, talán a kötetet is előveszik, és másképp olvassák azt a szöveget, amelyet korábban nem értettek.

– *Úgy tűnik, hogy ami a hagyományban természetes volt, az ma csoda, varázslat.*

– A modern világ lustává tesz. Otthon gombnyomásra megszólal a zene, koncertterembe sem kell járni. Vigyáznunk kell, nehogy úgy

járjunk, ahogy József Attila már a harmincas években megjósolta. „Bemásszák lelkünket a gépek, mint aluvót a bogarak.”

Az éneklésnek és a hangszerjátéknak nem lenne szabad megszűnie. A mai civilizáció nagy veszélye, hogy gombok nyomogatásával akarja kielégíteni a zenei igényeket, holott a zene nemcsak arra való, hogy hallgassuk, hanem kommunikációs eszköz is, amelyet használni kell. A modern technika által kínált eszközök zseniálisak, én is használom őket a népzene kutatásban, de meg kell védenünk magunkat, hogy meg ne fojtsanak minket. A tánc ház-mozgalom idején azok a fiatalok gyűltek körénk, akikben felébredt az igény a művelődésre. Táncolni, zenélni, ismerkedni akartak, és szépen, értelmesen akarták eltölteni a szabadidejüket. A régi ének, zene és tánc magában hordozza a múlt hagyományát, műveltséget közvetít, felszabadítja az emberek kreativitását. Ezt teszik a versek is. Amikor egy jól eltalált énekelt verset megszeretnek az emberek, felébred bennük a költő iránti érdeklődés is. Az énekeltvers-esteken mesélek is a költőkről, a versekről, pótolni akarom, ami az iskolában kimaradt. Írástudatlan emberek fejében is sok szöveg van, amelyeket bizonyos helyzetekben elő tudnak venni. Segítenek ezek a szövegek, helyettünk mondanak ki dolgokat, és ránevelnek a szép fogalmazásra.

Ha jól ráérezek egy énekeltvers-formára, kibontakoznak a vers történelmi körvonalai is. A legjobb példa Orbán Ottó vágáns ritmusra íródott verse (*Egy jó borivó éneke a Carmina Buránából*), amelyet a *Rejtelmek* lemezen éneklünk, és amit a költő nem egy hallott dallam után írt, csak a formát ismerte. Nagyon jó dallamokat találtam hozzá, ugyanazzal a metrummal variánsokat is használtam, szabadon élek a különféle dallamokkal. Az ember a beszéd során sem memoritereket használ, hanem amikor már sok szót ismer, tudja nyelvtani szabályokat, ezek alapján automatikusan rögtönöz. A zene is ilyen, ugyanaz az adatközlő nem énekl el kétszer ugyanazt az éneket. A táncsal ugyanaz a helyzet, hiába vesszük filmre, a táncos nem mindig ugyanúgy járja, hanem kifejezi vele aktuális lelkiállapotát.

– *Melyek a legősibb hagyományok, amelyekhez visszanyúl a versek éneklésekor?*

– Az ókorban is énekelték a verseket, de ma már csak a metrumot ismerjük. Bulgáriában élnek még azok a ritmusképletek, amelyeket az ókori időmértekes verselés használt. Amikor előveszem ezeket a kódolt ritmusokat, néha magam is meglepődöm, mi születik belőle. Amikor a Horatius-vers aszklepiádészi ütemére a régies hangzás

kedvéért egy kevés hangból álló dallamot akartam szerkeszteni, bolgár dallamot kaptam. Az ókori hagyományok a középkorban még nálunk is virágoztak, a magyar szájhagyomány a sárközi karikázóban vagy az erdélyi forgató hétnyolcados lüktetésében őrzi ezeknek az aszimmetriáknak a nyomát. A divat változik, az egyik helyen ez marad meg, a másikon más, mint a vihar után a tócsák. A Kárpát-medencében nagyon ősi hagyományokat lehet összegyűjteni. A Balkán Európa középkora, ott élnek még a láncdánok, a kördánok, amelyek a görögöktől kezdve a középkorig elterjedtek voltak Európában. Külön táncoltak a fiúk és a lányok, a koedukáció már csak a reneszánszsal jött divatba. Aztán kialakult a páros tánc, ahol már megfogták a nőt, zárt fogásban. Előtte volt egy olyan időszak, amikor a férfi és a nő egymással szemben állt, de még nem értek egymáshoz. A mai fiatalok most kezdik abbahagyni a páros táncot, mennek visszafelé az időben. Ez jól mutatja az emberi kapcsolatok alakulását...